

TÜRKİYE TÜRKÇESİ'NİN TARİHİ KAYNAKLARINDAN CARBOGNANO'NUN GRAMERİ VE İMLÂ-TELAFFUZ İLİŞKİSİ BAKIMINDAN ÖNEMİ

Musa DUMAN*

Bilindiği gibi, eski harfli metinlerin neşri sırasında bazı harf veya kelimele-
rin nasıl okunması gerektiği konusu henüz çözüme kavuşturulamamış önemli bir
problem olarak durmaktadır. Özellikle de Klasik Osmanlı Türkçesi devrine giren
bazı metinlerde eserin ve devrinin dil özellikleri üzerinde durulmadan, klişeleşmiş
imlânın ünlüler bakımından elverişli olduğu durumlarda Eski Anadolu Türkçe-
si'nin fonetiğine, elverişli olmadığı yerlerde de Türkiye Türkçesi'nin fonetiğine
uygun okuma yoluna gidilmesi elbette ki o metnin ve devrinin dilini (özellikle
fonetiğini) aksettirmekten uzak bir metin ortaya çıkmasına yol açmaktadır¹. Aynı
durum t -> d- ve k -> g- gibi değişmelerde de söz konusudur. Halbuki bu gibi
seslerin tespitinde ve morfolojik unsurların seslilenmesinde, Eski Anadolu
Türkçesi dönemindeki eserlerde harekeleme ve kef'in üstüne üç nokta koymak gibi
yol gösterici olabilecek yardımcı işaretler kullanılmıştır. Eski imlânın
elverişsizliği yüzünden, kelime tabanlarındaki seslerin belirlenmesinde ve ünlü
ünsüz uyumlarında ortaya çıkan belirsizlikler başlı başına bir mesele olarak
dilcileri uğraştırırken edebiyat ve tarih araştırmacılarını da bir tür kararsızlığa ve
dağınıklığa sevk etmektedir. Bu esas problemin yanında bir de bazı müellif hattı
veya dikkatsiz kâtiplerin elinden çıkmış yazma nüshalarında farklı imlâlara
rastlanmaktadır ki bunların okunması veya dikkate alınıp alınmaması da ayrı bir
mesele olarak araştırmacıları meşgul etmektedir. Bu konuda yapılan münakaşalarla
kısmen varılmış olan fikrî birlik, uygulama alanı bulduğu takdirde meselenin
çözümü için somut adım da atılmış olacaktır².

Eski imlânın tutuculuğu (bu tutuculuk aslında bizzat imlânın karakterinde
vardır) yüzünden fark edilemeyen dildeki değişme ve gelişmeleri, yabancı unsur-
ların Türkçe'nin ses düzeniyle sağladığı uyum merhalelerini izlemek, büyük öl-

* Yard. Doç. Dr. İ. Ü. Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü

¹ Prof. Dr. Zeynep Korkmaz, "Eski Osmanlı Kaynaklarının Yayınında Transkripsiyonla İlgili Değerlendirmeler", *Turkoloji Dergisi*, VIII. cilt, Ankara 1979.

² Ocak-Haziran 1995 tarihlerinde İ.Ü. Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü'nde Prof. Dr. Mertol Tulum ve Prof. Dr. Günay Kut'un nezaretinde ilgili araştırmacıların katılımıyla yapılmış olan toplantılar bu konuda önemli adımlar olmuştur

çüde çevriyazılı metinlerin yardımıyla mümkündür Gerçi, halk türü metinlerde, Evliya Çelebi Seyahatnamesi gibi müellif hattı eserlerde ve usta kâtiplerin elinden çıkmamış yazmalarda söz konusu değişimleri gösteren sapma yazılışlar yok değildir. Bu metinlerde fonetik değer taşıyan yazılışlar bulunsa da bunlar o/u, ö/ü, k-/g- gibi seslerin tespitinde ve büyük ölçüde, eklenme ve çekim sırasında ünlü ve ünsüz uyumlarının belirlenmesinde kesin yol gösterici olamamaktadırlar. Bu gibi durumlarda da yine baş vurulacak kaynaklar çevriyazılı metinler olmaktadır. Malesef, münferit tanıtmaya ve incelemeler yapılmış olmakla birlikte söz konusu eserler geniş araştırmacı kitlesine mal olacak bir tarzda değerlendirilmiş değildir³. Carbognano'nun *Grammatica Turca* adlı eseri de bu çeşit önemli eserlerden birisidir.

Bu çalışmamızda, eserin müellifi ve müellifin diğer eserleri hakkında kısaca tanıtıcı bilgiler aktarıldıktan sonra, Carbognano'nun söz konusu gramerini Türkiye Türkçesi'nin tarihî ses düzeninin tespitinde bize sağladığı malzemelerden örnekler vermek suretiyle tanıtmak ve yukarıda kısaca temas ettiğimiz problemlerin çözümüne kısmen de olsa katkıda bulunmak arzusundayız.

Müellifin Hayatı⁴

Casimo Comidas de Carbognano, XVII. yüzyılın ünlü Ermeni edebiyatçısı Eremya Çelebi Kömürçüyan'ın (1637- 1695) küçük kardeşi Papaz Komidas Kömürçüyan'ın (1656-1707) torunudur. Babası Hovennes Kömürçüyan (1700?-1763), annesi ise Monrenheim soyadını taşıyan ve Avusturyalı bir Ermeni olduğu tahmin edilen katolik bir hanımdır. Babası, Sicilya Krallığı'nın İstanbul Elçiliği'nin tercümanı olup sonradan soyadını İtalyanca karşılığıyla Carbognano olarak değiştirmiştir. 54 (veya 64) yaşlarındayken 4 Mayıs 1763'te ölmüş ve maiyetinde dil oğlanı (tercüman) olarak çalıştığı Sicilya elçisinin emriyle Beyoğlu'ndaki Santa Maria Draperis Kilisesi'nin haziresine gömülmüştür.

Müellif, bir takım mektup ve yazışmalara istinaden edinilen bilgilere göre⁵, bu ailenin üç erkek çocuğundan en büyüğü olarak, 1749'da, muhtemelen (aksine

³ G. Hazai'ın Harsány metni üzerinde yaptığı incelemeyle (*Das Osmanisch-Türkische im XVII. Jahrhundert Untersuchungen an den Transkriptionstexten von Jakob Nagy de Harsány*, Budapest 1973) P Zieme'nin Meninski sozluğunu dil yönüyle değerlendirdiği çalışmasına ("Meninski Sozluğunun Dil Üzerine" *XI TD Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler*, Ank. 1966, sh 71-75.) şu eserler de ilâve edilebilir

H Develi, *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Gore 17 Yuzyl Osmanlı Türkçesinde Ses Benzeşmeleri ve Uyumlar*, TDK yayınları, Ankara 1995

M Duman; *Evliya Çelebi Seyahatnamesine Gore 17 Yuzyilda Ses Değişimleri*, TDK yayınları, Ankara 1995

⁴ Kevoik Pamukçıyan, "Carbognano'nun Hayatı ve Eserleri", *Istanbul'un Gunumuzdeki Durumunun Resimlerle Zenginleştirilmiş Topografyası*, (Teicume Erendiz Ozbayoğlu) Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, sh 13-19 Bu esere ilâveten, Carbognano ve eseri (Gramer) hakkında kısa bilgiler için bkz · *Dil Oğlanları ve Tercümanlar* (katalog), Yapı Kredi Yayınları, İstanbul 1995, § 88, 99

⁵ İlgili mektup ve kayıtlar için bkz K Pamukçıyan, a e sh 14

kayıt olmadığından) İstanbul'da doğmuş, tahsilini İtalya'da tamamlamıştır. Beyoğlu'nda ikamet eden Mari Komnena adlı bir hanımla evlenmiş, bu evlilikten yedi çocukları dünyaya gelmiştir.

Cosimo Comidas da Carbognano genç yaşında Napoli Krallığı'nın İstanbul Elçiliği'ne tercüman oldu. Yazarın İstanbul ve Türkçeye ilgili tecrübesi bu yıllarda başlamıştır. Daha sonra aynı görevle İspanyol Elçiliği'nde çalışmaya başladı. Bu görevde beş yıl kadar kaldığı (Ekim 1781- Mayıs 1786) ve Papa Pius VII. (1742- 1823) tarafından Chevalier (Saint-Sylvestre Nişanı'nın bir rütbesi) ünvanıyla taltif edildiği, o yıllarda İstanbul'da bulunan İtalyan rahip Giambatista Toderini (1728-1799) tarafından zikredilmektedir. Carbognano, faaliyeti ve zekâsı ile çok geçmeden elçi Kont Ludolf'un nazarı dikkatini celbetti ve bu sayede elçilikte nüfuzlu bir kimse konumuna geldi. Buradaki görevinden ayrılmasının akabinde bir süre Roma'da kaldıktan sonra İstanbul'a döndü, 1802'den 1813'e kadar Pera Dil Oğlanları Okulu'nda Türkçe ve İtalyanca öğretmenliği yaptı. 1814 yılında, muhtemelen bir ecnebi memleketinde öldü. Mezarının nerede olduğu bilinmemektedir.⁶

Eserleri

a. *Descrizione Topografica Della Stato Presente di Costantinopoli Arricchita di Figure* (İstanbul'un Günümüzdeki Durumunun Resimlerle Zenginleştirilmiş Topografisi)⁷: Eser İtalya'nın Bassano şehrinde 1794 yılında basılmıştır. 28 Haziran 1793 tarihini taşıyan iki sayfalık bir yazı ile Sicilya Kralı IV. Ferdinando'ya ithaf edilmiştir. 13 bölüm ve 26 kısım ihtiva etmekte ve metin kısmı 80 sayfadan (yazı: 12x18) müteşekkildir. Bu önemli eser 18. yüzyılda İstanbul'un topografik yapısını ortaya koyan metinlerden başka yine müellifçe çizildiği anlaşılın 26 gravür ihtiva etmektedir. Bu gravürlerin ilki Marmara Denizi'nin, ikincisi Boğaziçi'nin haritaları, diğerleri de İstanbul'un önemli sanat eserlerini göstermektedir.

b. *Ristretto della Vita e Martirio del Servo Dio D. Cosmo de Carbognano* (*Allah'ın Kulu Komidas Kömürçüyan'ın Ölümünün Özeti*)⁸: Bu eser ise, hakkında yazılmış olan biyografilerden de yararlanarak kaleme aldığı, dedesinin kısa biyografisidir. 1807'de Roma'da basılmış olan 40 sayfalık (yazı: 10x14) bu

⁶ K Pamukçıyan, Carbognano'nun olumu ile ilgili Fenikoy'deki Latin mezarlığına nakledilmiş mezar taşlarından, babasının medfun bulunduğu Beyoğlu Santa Maria Draperis Kilisesi'nin vefayat kayıtlarından ve Ankara'daki İspanya Elçiliği'nden, çeşitli sebeplerle her hangi bir bilgi elde edemediğini belirtmektedir (a e sh 16) Muellifin "bir ecnebi memleketinde olduğu" ihtimali bu araştırmaya dayanılarak K. Pamukçıyan tarafından düşünülmektedir 1814'te olduğu bilgisi ise *Dil Oğlanları ve Tercümanlar*'da (§, 88) yer almaktadır

⁷ Casimo Comidas de Carbognano, *Descrizione Topografica Della Stato Presente di Costantinopoli Arricchita di Figure*, Bassano 1794. Eser Türkçe'ye de kazandırılmıştır *İstanbul'un Günümüzdeki Durumunun Resimlerle Zenginleştirilmiş Topografisi*, (Tercüme Erendiz Ozbayoğlu) Eren Yayıncılık, İstanbul 1993, sh 13-19

⁸ Casimo Comidas de Carbognano, *Ristretto della Vita e Martirio del Servo Dio D. Cosmo de Carbognano*, Roma 1807

eserini, Fransa'nın İstanbul Elçiliği maslahatgüzarı Pietro Maria Ruffin'e ithaf etmiştir. Beyoğlu'nda kaleme alınmış olan 29 Ekim 1805 tarihli bir sunuş metni ve yine Beyoğlu'nda yazılmış 20 Kasım 1805 tarihli bir ön söz yer almaktadır.

c *Primi Principi della Grammatica Turca, ad uso Dei Missionari Apostolici Di Costantinopoli* (İstanbul'daki Apostolik Misyonerlerin Kullanması İçin Türkçe Gramerin Başlıca Kuralları)⁹: Bu kitap, takdim yazısının altındaki kayda bakılırsa yazarın telif ettiği ilk eseridir¹⁰. Yine buradaki kayıtlardan anlaşıldığına göre eser 12 Ağustos 1786 yılında İstanbul'da (Costantinopoli'de) tamamlanmış, ancak bunu müellif topografik eseriyle aynı yılda, fakat Roma'da bastırma imkânı bulabilmiştir. Eser, Roma'da Papalığın Propaganda Fide Örgütü'nün¹¹ matbasında bastırılmış ve aynı örgütün başkanı, Filistin piskoposu Kardinal Leonardo Antonelli'ye (1730-1811) sunulmuştur. Zaten eserin İstanbul'da faaliyet gösterecek misyonerlere Türkçe'yi öğretmek için hazırlandığı yazar tarafından kapak sayfasında ifade edilmiştir. Bu yüzden de eserin gayet açık ve sistematik bir şekilde telif edilmiş olduğu görülmektedir. Yazar, yine aynı maksatla yazılmış bulunan Meninski'nin (1623-1698) gramerinde¹² Arapça ve Farsça kelimelere çokça yer verildiğini belirterek, kendi çalışmasının bu eserden daha faydalı ve kullanışlı olduğunu iddia etmektedir. Bunun için ayrı bir yol takip ettiği anlaşılmaktadır. O da Arapça ve Farsça gramer şekillerine yer verilmeyerek sırf Türkçe kelimelerin ve çekim şekillerinin ele alınması, okunuşların da Latin harfleriyle ve konuşma dilinin teleffuzu esas alınarak verilmiş olmasıdır. Üzerinde durulan konular isim, fiil, sıfat, edat ve ünlemlerdir; bu husus da takdim yazısında belirtilmektedir. Ayrıca burada dedesine de atıfta bulunmuştur.

Grammatica Turca, 12+730 sayfa tutarında (yazı: 12.5x20) hacimli bir eser olup okunaklı bir harf karakteriyle basılmıştır. Gramere başlamadan önce, harflerin okunuşunu gösteren bir açıklamayla, harflerin Latin harfleriyle karşılıklarını gösteren bir liste verilmiştir. Eser dört ana bölüm halinde düzenlenmiştir. Birinci bölümde altı bab halinde isimler, ikinci bölümde on dokuz bab halinde fiiller, üçüncü bölümde dört bab halinde zarflar, bazı ekler ve yer zarfları, edatlar ve ünlemler, dördüncü bölümde ise yirmi bab halinde cümle bilgisi yer almaktadır (1-620). İlâve bir kısımdan sonra beş diyalog (mükâleme) (657-699), beş de fabl

⁹ Casimo Comidas de Carbognano, *Primi Principi della Grammatica Turca*, Roma 1794

¹⁰ Önce telif edilmiş olduğu halde bu eseri, üzerinde değerlendirme yapacağımız için sonraya bıraktık

¹¹ "Bu örgüt 1622'de Papa XV. Gregorius tarafından, misyoner hareketine yardım etmek ve hareketi düzene sokmak üzere kuruldu. Bundan dört yıl sonra Kapüsen rahipleri Galata'ya geldiler ve Fransız elçilik ikametgâhının (Palais de France) yakınında, Pera'lı aileler için bir okul açtılar. Okulun öğrencileri arasında İngiliz, Fransız ve Venedikliler için çalışan ünlü tercüman ailelerinin oğulları da bulunuyordu." (Dil Oğlanları ve Tercümanlar, sh 21/1)

¹² François de Mesgrien Meninski (1623-1698); *Linguarum Orientalium Turcicâ, Arabicâ, Persicâ, Institutiones Seu Grammatica Turcica* (Türkçe, Arapça, Farsça Sözlük; Türkçe Gramerin Esasları), Viennâ, 1680

(mesel) (699-711), bu fablların vulgarize şekli (711-717), içindekiler listesi (718+722) ve düzeltme cetveline (s. 723-730) de yer verilmiştir.

Eserin Türkiye Türkçesi'nin Tarihî Fonetikî Bakımından Önemi

Carbognano'nun *Grammatica Turca* adlı eseri, Türkçe'nin 18. yüzyıl gramer yapısını açık ve öğretici bir üslûpla ele alan ve uyguladığı çevriyazı (transkripsiyon) sistemiyle Türkiye Türkçesi'nin ses düzeninin tarihî gelişmesini, özellikle de ses uyumlarını doğru bir şekilde öğrenmemizi sağlayan önemli bir çalışmadır.

Kendinden önceki dönemlerde Latin harfleriyle yazılmış olan bazı sözlük ve gramer kitaplarında gösterildiği gibi¹³ Fransız veya İtalyan harf sistemi yerine, bu harflerin karşıladıkları sesleri (ح ve غ için hariç) tek harfle karşılamış ve meselâ, şu ses Fransızca'daki veya Grekçe'deki filan sesin karşılığıdır gibi bazı sesler için (msl. c [ğ ile gösterilmektedir] : giá, ge, gi, gió, giú; q [k' ile gösterilmektedir] : chiá, chié, chi, chió, chiú) açıklamada bulunmuştur. Alfabedeki bütün harflerin karşılıkları verilmiş, eski alfabede Türkçe için aynı sesleri karşılayan harfler birleştirilip tek ses olarak değerlendirilmiş ve aynı harfle karşılanmıştır. Meselâ z harfi ز, ز, ذ ve ظ harflerinin, s harfi س, ص harflerinin karşıladıkları sesleri karşılamaktadır. Ancak, metin içindeki kullanımlarda t ve d seslerini karşıladığı görülen ط harfi transkripsiyon listesinde yalnızca t olarak gösterilmiştir¹⁴.

Metinde yer alan örnek kelime ve ekler bilinen orijinal yazılışlarıyla tespit edilmiş olmalarına rağmen çevriyazılı karşılıklar çoğu zaman imlâyâ bağlı kalma kaygısı güdülmeden verilmiş, muhtemelen konuşma dilindeki şekilleriyle karşılanmışlardır. *akşamlain* اخشامین 506; *sabáhlain* صباحين 506 gibi kelimeler buna örnek gösterilebilir.

Bütün bu özellikleriyle eser bize Türkçe'nin tarihî fonetikînin tespit edilebilmesinde çok önemli imkânlar sağlamaktadır. Eseri bizim için değerli kılan en önemli yanı da burasıdır. Bununla birlikte, -dA, -dAn vb. d başlı eklerde ünsüz uyumunun dikkate alınmadığı görülmektedir.

Bazı eklerin ve -e dAK vb. edatların, yazılışları verilip Latin harfleriyle okunuşları yine imlâsı dikkate alınmadan verilmekte ve ünlü uyumlarına göre kaç türlü okunuşu tespit edilmişse onlar gösterilmektedir:

dek son çekim edatı eserde tek yazılıшта geçmektedir: دك Ancak edatın ka sıradan kelimelerle de çekimi yapılmakta ve dil benzeşmesine uygun telaffuz edildiği görülmektedir.

¹³ Buna Molino'nun sozluğu (1640), Holdermann'ın (1694-1730) ve Viguer'in (1745-1821) gramerleri (1730, 1790) örnek verilebilir. Buna mukabil Meninski'nin ve daha sonra Arthur Lumby Davids'ın gramerlerinde (1680; 1836) Carbognano ile benzer sistem kullanılmıştır. Andrea Dv Ryer'in (1580-1660) *Rydimenta Grammatices Lingvâ Tvrcicâ* (Paris 1630) ve Gulielmo Seaman'ın (1606-1680) *Grammatica Lingvâ Turcicâ* (Oxonía (Oxford) 1670) adlı gramerleri çevriyazısız oldukları için aynı değerde değildirdir.

¹⁴ ط harfi alfabe listesinde (sh 11+) yanlışlıkla s olarak gösterilmiş, ancak ek kısmında alfabe yeniden verilirken bu harf t olarak karşılanmıştır (sh 623).

dek دك (şehirdek, zinciredek, göle dek ... ince sıradan kelimelerle çekimleniyor.)

başdán ayağadak باشدان اياغه دك 512; búrayadak بورايه دك 503; (bu) anédek بوانه دك 509; (bu) zamanádak بوزامانه دك 514; (ne) zamanádak نه زامانه دك 494, 509; néreyedek نره يه دك 503

dak دك (oğlanadak, parmağadak, kayığadak, koladak, odunadak, koyunadak, anayadak, arpayadak, karıyadak, kuyuyadak) 599

Bundan başka bir takım edat çekimlerini ve diğer ekli şekilleri göstermek için de önce edatın ve ekin yazılışını, sonra okunuşunu, sonra da çekimli örnekleri vermek şeklinde öğretici bir metod izlediği görülmektedir: siz, sız, süz, suz 513; cilein جلين 653; ile, ila, ila له ايله 513, 531, 546, 547, 556 (; birlé برله [insanu sokduğu b. helak eder) 574 vb.

ile son çekim edatının yazılışı ile söylenişinde de çeşitlilik olduğu anlaşılmalıdır. Edatın henüz ekleşme sürecini tamamlamadığı (bu süreç bu gün de tamamlanmış değildir), buna karşılık kimi zaman ünlü uyumuna tabi olduğu görülmektedir. Edat, bağlama edatı fonksiyonuyla kullanıldığında da durum değişmektedir. ile şekli bu sürecin ara devresini temsil ediyor olmalıdır. Örneklerde görüleceği gibi, burada da yazılışların okunuşa esas teşkil etmediği anlaşılmalıdır.

Pekiştirme sıfatlarının teşkilinde ekleme hecedeki tonsuz s ünsüzü Meninski ve Davids'in gramerlerinde de olduğu gibi¹⁵ ز harfiyle kaydedilmiş ancak okunuşlar tonsuz şekilde verilmiştir. Burada, söyleyişte bir tonsuzlaşmadan söz edilebilir: bús bütün بوزتون 27; bös büyük بوزيوك 27; dos dogru طوزطوغرو 27; kos kocá قوس قوجه 27; tas tamám تازمام 27

Bu çalışmanın esas amacı, Türkçe'nin tarihî fonetiği bakımından oldukça önemli olan bu eseri araştırmacıların dikkatine sunmak, bu vesileyle çevriyazılı metinlerin önemine ve yararlanma alanlarına ilişkin okuyucuya bilgi vermektir. O sebeple, seçtiğimiz örnek kelimeleri belli bir şema içerisinde fonetik özellikleri göz önüne alarak vermeye çalıştık. Örnekler hem bu gözle hem de imlâ-teleffuz ilişkisi açısından bakılmalıdır¹⁶.

¹⁵ Meninski *buz butun, buz buyuk, doz doğru* (a e s 39); Davids *töz tōghrōu, böz buyük* fakat *mâs mâvî* (a.e. s 96) Buralardaki z sesi ج harfiyledir

¹⁶ Kitaptaki örnekler elbette kı buraya aldıklarımızdan ibaret değil Kıtabın tamamı üzerinde, İÜ Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü araştırma görevlilerinden Mehmet Gümüşkılıç Prof. Dr. Mertol Tulum nezaretinde doktora çalışması yapmakta olduğundan bız sadece belli kelime ve eklerden örnekler almakla yetindik

Örneklerin okunuşları eserdeki şekiller esas alınarak verilmiştir. Ancak sesler bu günkü alfabetik harflerle gösterilmiştir. Meselâ eserde y sesi j ile, c sesi ğ gösterilmiş olup çalışmada söz konusu sesler günümüzdeki harflerle karşılanmıştır. Örneklerin sonundaki rakamlar ise eserdeki sayfa numaralarıdır.

A. SES DEĞİŞMELERİ

I. Ünlülerle İlgili Olanlar

1. Ünlü Değişmeleri

Kokte i / e bulunduran kelimeler: Eserin baş kısmında verilmiş olan alfabe listesinde kapalı e (é) gösterilmemiştir. Kök hecede bu sesi bulundurduğu farz edilen kelimeler hep e ile tespit edilmişlerdir. Ana dili Türkçe olmayan birinin ayrı bir dikkat isteyen böyle bir sesi belirleyememesi ihtimali ile birlikte, Meninski ve diğer eserlerdeki şekilleri göz önüne alırsak bu sesin büyük ölçüde e olduğu söylenebilir. Metin içindeki kullanım da bu hükmü destekler gözükmektedir. Ancak “diyü” kelimesi bir istisna sayılabilir. Bazen á, ı, ú gibi diğer ünlülerde de görüldüğü üzere aksanlı e (é) ise ilgili hecedeki vurguya işaret etmektedir. *beslemék* بسلّمك 531; *beslenmék* بسلنّمك 536; *bés* بش 568, 629; *beşer* بشر 13, 18; *dedi kí* ديدى كى 710; *denmék* دنّمك 536; *deyip* ديوپ 708; *diyü* ديو 603, 604, 712, 714, 716; *demék* دنّمك 530; *edérim* ايدرم 528; *edériz* ايدرز 574, *edinmék* ايدنّمك 546; *edip* ايدوپ 706, 709, 710 ايتنك ; *etmék* 530, 716; *etmeli im* 663; *erkén* اركن 506; *erkence* اركنجه 506; *ertesí* ايرته سى 553; *eyi* ايو 495, 494, 561....; *pek eyi* پك ايو 494, 602, 696; *eyice* ايوجه 494, 663; *eyidir* ايودر 581; *eyilér* ايوئلر 617; *eyilik'lerimé* ايوئلكريمه 705, 714; *eylik* ايلك 708, 716; *ey* اي 661, 663, 669, ...; *gecé* كيجه 493, 552; *gece* كيجه 662; *ger'í* كيرى 501, 503; *geride* كيروده 496; *geriden* كيرودن 498; *işildimék* ايشيلدك 537; *eşitmék* اشتنك 532; *işitdim* اشتدم 555; *veren* ورن 716; *verilmék* ورنك 536; *verilsin* ورنسون 716; *veri'rim* ورونم 138, 139; *veri'rsin* ورونسون 64, 68, 70; *vermek* ورنمك 25, 529, 530, 617 ...; *yemék* ينك 75; *yeyiş* به يش 25; *yerdén* بردن 494.

Kelime tabanlarında o / u, ö / ü: *umr* عمر 664; *ömrlerinden* عمرلرندن 712; *boğday* بغيدي 624; *böyük* بيوك 575, 616, 670 ...; *çohá* چوقه 6; *çioha* چوقه 554; *çiohácılı k* چوقه جيلق 23; *doxtér* دختر 624; *köhne* كهنه 624; *köy* كوي 551; *köydén* كويدن 608; *köye* كويه 607, *koye* كويه 614-5; *kulaç* قولاج 554; *lokmá* لقمه 579, 624; *mühkem* محكم 707, 715; *oğrá* اغره (gel bana o.); *rubaları* روبالري 595; *söhbettélér* شهبه سز 552; *suffá* صفه 624; *sufradan* سفرهدن 608; *şubhe* شهبه 709; *şubhesiz* شهبه سز 716; *toxm* تخم 624; *töhfe* تحفه 624; *utanıp* اتانوپ 705; *yaxod* ياخود 518; *yokarı* يوقارو 501, 512, 515; *yokarı doghrú* يوقرو طوغرو 502; *yokardá* يوقروده 496; *yokardán* يوقرودن 497, 499; *yokarıyá* يوقرويه 501

Zamirlerde a / o: *anlár* انلر 575, 635; *onlarıñ* انلرك 579; *oñá* اكه 635; *ondá* انده 494; *ondán* اندن 497, 635; *andán* اندن 715; *andan ötürü* اندن اوتري 520; *andán soñra* اندن سكره 510; *andán saniya* اندن ثانيا 510; *onu* انى 576, 695; *onúñ* انك 568, 634.

2. Ünlü Türemesi

akı 'l عقل 28; *'akıllısı* عقلوسى 579; *'akıllıca* عقلوجه 632; *akılsızlıktan* عقلسزلقدن 707; *ba'zısı* بعضيسى 12, *bir sehel* بر سهل 509; *ecilden* اجلدن 520, *gáyrı*

غيري 515, 562, 657; *gayrlarâ* غيرلره 701; *meelâfesi* مألوفه سي 705; *meeyûs* مأيوس 699; *nezirler* نذرلر 699; *selvî* سروي 631; *selvîlik* سرويلك 631; *şehir* شهر 683; *şehirdén içeri* شهردن ایچره 516; *şehirleriñ* شهرلرک 687

3. Ünlü Düşmesi

a. *Kelime Tabanlarında: üzre* اوزره (*vech ü.*) 705, 513, 572, 574 ..., (*melufesi ü.*) 705, (*girîzân ü.*) 702; *brakalı'm* براقه لم 672; *bré* بره 524; *şehvât* شهوت 706

b. *Birleşik Fiillerde: kóyver* قویور 613, 660

c. *Eklemede: añaldán beri* اکلدن برو 250; *eriyeldén beri* ارییلدن برو 181; *görelidén beri* گورلدن برو 202; *kazı'yaldán beri* قازیلدن برو 329; *oğlú* اوغلی 557, 581, 655; *olaldán beri* اوللندن برو 483; *ólmayaldan beri* اولیلدن برو 490; *vereldén beri* ویرلندن برو 157; *xatruñ* خاطرک 700, 711; *xaturlarına* خاطرلرینه 714

4. Kaynaşma

faidalı فایده لو 578; *faidelidir* فایده لیدر 557; *in'şallah* انشاءالله 695; *nasıl* نه اصل 661; *niçün* نیچون 520, 572, 605 ...; *niçünki* نیچونک 520; *taifá* طایفه 701

5. Hece Yutumu

kardaş قرداش 539, 541, 573; *kardaşım* قرداشم 610, 658; *kardaşımı* قرداشمی 611; *kardaşımđan* قرداشمندن 532; *kardaşımá* قرداشمه 577; *kardaşıñ* قرداشک 519; *kardaşık* 527, 530, 538 ...; *kardaşık* 612; *kardaşıñda* قردنه شکده 658; *kardaşıña* قردناشکه 548, 659; *kimesne* کیمسنه 701; *kimse* 55, 582, 657 ...; *bir kimse* بر کیمسه 582; *şimdén soñra* شمندنسکره 495; *şinden soñra* 509

II. Ünsüzlerle İlgili Olanlar

1. Ünsüz Değişmeleri (Başkalaşmaları)

t > k : *ekmek* کمک 620; *ekmekci* اکمکچی 631; *ekmek* اتمک 22, 527, 660 ...; *ekmekci* اتمکچی 23 ...; *ekmekdén* اتمکندن 579; *ekmeyi* اتمکی 595

d > z : *xızmetkâr* خدمتکار 611

l > n : *sinsilemiñ* سلسله مک 696; *sinsileye* به سلسله 697

r > l : *selvî* سروي 631 ~ *selvîlik* سرويلك 631

n > m : *âferim* افرین 523, 605, 659, 666; *bom boş* بون بوش 27; *çarşambá* چارشنبه 559; *Istambul* استانبول 550, 553, 554 ...; *tembih* تنبيه 557

ñ > m : *gömléklik* گولکلک 22

m > n : *indi* امدي 687; *imdi* امدي 666, 703; *şindi* شمدي 685, 700, 708 ... *şindiki* شمديکي 593, 668; *şindilik* شمديلك 508, 672; *şimdıcik* شمديچک 508; *şimdiyedek* 509 *şimdiyedek* شمديه دک 615; *şinden soñra* شمندنسکره 509

y- > g- : *géne* ينه 505, 519; *gene* ينه 603

-y- > -g- : *bügü* بوگو 7; *bugüde* بوگوده 599

-g- > -v- : *gövde* کوده 624; *güvenmék* کونک 544; *güvé* کوه 595; *kovalák* 624; *kován* قوان 624; *kovmák* قومق 624; *soúk* صوق 602; *tavuk* تاولق 22, 631

Tonsuzlaşma

b > p : *iptida* ابتدا 510; *mansup* منصب 713; *pelit* بلوط 710, 717; *sap* صاب 710, 716

d > t : *bet* (b... tabiat) بد 704, 713; *mufrit* مفرد 715; *sertlig ile* سردلكله 493; *tilki* دلكو 704, 713; *tilkiyi* دلکويي 713; *tortu* طرتي 624; *tuzağá* دوزاغه 715

G > q : *kavga* غوغا 595; *kuruş* غروش 534, 560, 580, 610 ...

Tonlulaşma

k > g : *gendí* كندو (kelimenin hal ekleriyle çekimi yapıyor ve hepsinde de yazılış ve okunuş aynı) 29, 633, 638, 701, 711, 712; *kendi* 709; *gendilerini* كندولريني 702, 713; *gendime* كندیه 634; *gendimi* كندومي 584; *gendini* كندوني 616; *gendimiñ* كندیك 634; *gendindén* كندودن 634, 707; *gendinden* كندیدن 706; *gendiné* كندیه 634; *gendini* كندويي 634; *gendisine* كندوسنه 638

t / d : *ada* اطه 694 ~ اطا 558; *Anadoluya* اناتولويه 613; *Anadoludan* اناتوليدن 550; *Anadoludá* 687; *dağ* طاغ 550; *darılmák* طارلقن 545 ...; *dışarı* طشره 515, 562; *dışarıyá* به طشره 500; *dışarı* طشري 500, 503, 517; *dışarı doğrú* طوغردو 494; *dışarı* دیشاري 667; *doğdúm* طوغدم 550, 551; *doğrú* طوغردو 606, 660; *doksán* طقسان 14, 19; *dokunmak* طوقنمق 714; *dokúz* طقوز 13, 503, 624; *doldurmák* طولدرمق 531 ...; *tutdúk* طوتدق 553; *tutuldu* طوتلدي 708

Süreksizleşme

x > q : *Kristianlar* خريستيانلر 578, 579; *maskára* مسخره 714

Süreklileşme

q > x, h : *aķşam* اخشام 495, 506 ...; *aħçe* اخچه 529, 539, 619 ...; *aħceci* اقچه جي 521; *aħçeye* به اقچه 668, 697; *çohá* چوچه 6; *çoha* چوچه 554; *çohácılı* 'k چوچه جيلق 23; *haçan* قچان 506; *haçanki* خچانکه 506; *hángımız* قنغيمز 53, 83, 582; *hángısı* قنغيسي 12, 513, 514 ...; *hángı* قنغي 53, 501 (h. semte, tarafa); *hér hángı yerdén* قنغي 495, 497, 499; *háĀni* قاني 495; *hánia* قانيه 495; *yoksa* بوخسه 518, 619, 660 ...

2. Ünsüz Düşmeleri

r > ø : *aslan* ارسلان 706, 714 715 ~ *aslán* ارسلاني 714; *aslanı* ارسلاني 709, 716; *berxordár* برخوردار 664 ~ *berxudar* برخوردار 523

l > ø : *o* اول (aynı kelime hal ekleriyle çekimlendiğinde de aynı şekilde düşmeli okunmuştur) 33, 57, 513, 514 ...; *o adám* اول ادم 577; *ókadar* اولقدر 584; *o gece* اول گيجه 552; *o ay* اول اي 552; *o yaz* اول ياز 552; *o kış* اول قيش 552

ol (= 'o') اول 560; *ól kadar* اولقدر 662; *ol sebedén* اول سبيدن 520; *ol ecilden* اول اجلدن 520; *ol vakt* اولوقت 553, 704, 710 ...; *ol zaman* اولزمان 702

o bir اولبر 506 (yarın değil o bir gün), 507 (dün değil o bir gün) 507; *o bir yıl* اولبرييل 508; *o hafta* اول هفته 552; *ol bir gece* اولبر گيجه 552; *ol bir gün* اولبر گون 554; *ol bir yaz* اولبر ياز 552; *ol bir kış* اولبر قيش 552; *ol biri de* اولبريده 590

f > ø : tekuri تكوري 577

g > ø : yigirmí يكرمي 611 ~ igirmi يكرمي 14; yirminci def'a دفعه 504

k > ø

Eklemede: ayacı 'k اياجق 21, 630; köpécik كوپه جك 21, 630

' > ø (Hemzenin düştüğü örnekler) : evlialar اوليالر 705; şey شي 625; şeyé شيهه 620; şeyleri شيلري 575

' > ø (Aydın düşmesi) : şamdán شمعدان 555

Tekleşme : Kullanım sıklığına göre bazı kelimeler, şeddeli yazıldıkları halde tek ünsüzle okunmuşlardır. enfiyeyi انفييه بي 592; hediye هديه 578; niyetler نيتلر 711; şekerden سكرن 580 (İlim şekerden tatlıdır.)

3. Ünsüz Türemesi

vurmák اورمق 25, 26, 540 ...

B. SES UYUMLARI

1. Dudak Uyumu Örnekleri:

a. Kelime Tabanlarında: altın التون 529, 530, 555; altındır التوندر 555; arşındır ارشوندر 554; arşınlık ارشونلق 23; balık بالق 618; çevirmek چورمك (Aynı yazılış ve okunuşla çekimi yapılıyor.); degil دكل 460, 462, 511, 620; degildir دكلدر 617; doğrú طوغرو (dışarı) 502; duvarlara ديوارلر 714; eyi' ايوايز 662; gendí كندو (kelimenin hal ekleriyle çekimi yapılıyor ve hepsinde de yazılış ve okunuş aynı) 29, 633, 638, 701, 711, 712; gendilerini كندولريني 702, 713; gendime كنديه 634 gendimi كندومي 584; gendini كندوني 616; gendimin كنديمك 634; gendindén كندودن 634, 707; gendinden كنديدن 706; gendiné كندويه 634; gendiné كندويى 634; gendisine كندوسنه 638; getir كتور 670; gümüş كومش 23, 555; gümüüşü كومشي 529; gümüüşlü كومشلو 631; kapusu قپوسى 535; kapuyu قپويي 527, 541, 619; karşı قرشو 514, 516; karşına قرشوسنه 586; korku قورقو 578; kuyú قويو 7, 37; kuyu 554; kuyú muyú قويو مويو 662; ötürü اوتري 514, 555, 560, 573; satın ساتون 594-5, 661; s. al- 605, 655; sürü سوري 712; ukumák اوقومق 528; okúrum اوقورم 63, 67, 69, (Aynı yazılış ve okunuşla geniş zaman çekimi yapılmaktadır.) 359, 389, 528; umudunu اميدنى 711; yazık يازق 522; yazı يازد 567; yazı (yazmak) يازو 617; yürürsün بورورسن 65, 67; zeytin زيتون 710, 716 (2)

b. Eklemede:

ba. İsme Gelen Eklerde: -U

Akkuzatif Eki (-U ~ -nU) : gruşu غروشى 560; gümüüşü كومشي 529; gümüüşlü كومشلو 631; İstambolú استانبولي 554; onu اونى 576, 695; suyu صويى 45; tekuri تكوري (istanbul t...) 577

İyelik Eki (3. teklik şahıs)

-U : *bunú* بونی 598; *burnundan* بورئندن 694; *oğlú* اوغلی 557, 581, 655; *sókduğú* سوقدیغی 574; *umudunu* امیدینی 711

-sU : *doğrusunú* طوغروسینی 606, 657, 661; *kapsu* قپوسی 535; *kapuyu* قپویی 527, 541, 619 .

-IU : '*akıllısı* عقلوسی 579; '*akıllıca* عقلوجه 632; *faidalı* لو فایده 578; *faidelidir* مثالله 557; *gümüşlü* کومشلو 631; *Istambóllú* استانبوللو 581, 632; *misilli* مثللو 552; *pencereli* لو پنجره 580; *sulú* صولی 632

-IİK : *arşınlık* (bir a. çoha) ارشونلق 23; *çohácılı* 'k چوقه جیلق 23 ...; *enliliği* اینللیکی 554; *ihmalliğ ula* احمالللغه 511; *paralı* 'k پاره لق 22 (bir p. ekmek); *selvîlik* شمديه دك 631; *şindilik* شمديلك 508, 672; *şimdıcik* شمديچك 508; *şimdiyedek* شمديه دك 495, 509; *şindi* 685, 700, 708 ...

-sUz : *akılsızlıktan* عقلسزلئندن 707; *siz, siz, süz, suz* سز 513; *vaktsız* وقتسز 494

-mU : *caiz* mıdır? جایز میدر? 697; *gördüñ mü?* کوردکمی? 569

-(n)In : *adamlarıñ* ادملرك 716, 579; *baltanıñ* بالته نك 710

bb. Fiile Gelen Eklerde:

Zaman Eklerinde Benzeşme: *doğdúm* طوغدم 550, 551; *gordü* (geldi de g.) كوردی 517; *sókduğú* سوقدیغی 574; *tutdúk* توتدق 553; *tutuldu* توتلدي 708; *tutdúklain* توتدقلاين 563

Yapım Eklerinde Benzeşme:

-Up : *bezip* بزوپ 712; *utanıp* اوتانوپ 705

-dUK : *sókduğú* سوقدیغی 574

-Ur- : *aşırmák* اشورمق 74; *bitirmek* بتورمك 72; *geçirmek* كچورمك 73; *kaçırmak* قچورمق (Aynı şekilde çekimi yapıyor.) 71; *pişirmek* بشورمك (Aynı şekilde çekimi yapıyor.) 73

-dUr- : *doldurmák* تولدورمق 531 ...

2. Dil Uyumu Örnekleri:

a. **Kelime Tabanlarında:** *adám* ادم 585, 593, 594, 596, 619, 716 ... ~ *amán* امان 619; *aman* 715 (2); *hafta* هفته 552; *hastá* خسته 612 ~ *xastá* خسته 685, 699, 711 ...; *héman* همان (böyle) 510, 521, 661; *istulâh* اصطلاح 626; *keşke* كاشكه 512, 586, 587, 605 ...; *mektübü* مكتوبی 604, 613 ~ *mektübü'* 606, 611; *mezküré* مزكوره 705; *mühkem* محكم 707, 715; *nyıl* نایل 560; *pará* پاره 559, 610; *paraya* پاره به 580; *paralandı* پاره لئندی 553; *taifá* طایفه 701

aa. Uyuma Aykırı Örnekler: *bağçedé* باغچه ده 606; *beraber* برابر 611, 615; *fukaré* فقرا 668; *gonçe* غنچه 624; *irakdán* اراقدن 497; *itlák* اطلاق 707

b. Eklemede: arşınlık ارشونلق 23; *habsá* حبسه 563

ba. Uyuma Aykırı Örnekler: *ane* انه (bu a. gelinceye) 696; *esnade* ائناده 717

C. ÜNSÜZ BENZEŞMESİ

Diğer fonetik özelliklerdekini aksine ünsüz benzeşmesi beklenen örneklerin seslilenmesinde imlâya bağlı kaldığı görülmektedir. Halbuki bu olayın varlığını ve Orta Osmanlıca döneminden itibaren sistemleşmeye başladığını gösteren yazmalarda ve Latin harfli metinlerde çok sayıda örnek bulunmaktadır¹⁷.

a. Eklemede Son Sesteki Tonsuz Ünsüzlerin Durumu: *ekmeyi* ائكمي 595; *ihmallig* ائحماللغه 511; *sertlig* سردلكله 493

b. -cI : *ekmekci* ائكمئجي 631; *ekmekci* ائكمئجي 23 ...

c. -dA : *artdá* ارتده 496; *vaktde* وقتده 701, 715

ç. -dAn : *ağacdan* اغاچدن 716; *artdán* ارددن 498; *başdán* ayağadık باشند اباغه دك 512; *ekmekdén* ائكمئدن 579; *irakdán* اراقدن 497

d. -dİr : *altındır* التوندئر 555; *belâdır* بلی در 703; *böyledir* بویله در 511; *caiz mıdır?* جائزمیدر 697; *değildir* دكئدر 617; *faidelidir* فایده لودر 557; *gerékdir* كركدئر 575; *kabahâdır* قباحئدر 616

Bu Eserler Niçin Önemlidir?

Bu eserler, her şeyden önce, Avrupaî tarzda modern gramerciliğimizin ve sözlükçülüğümüzün ilk örnekleri olmaları bakımından tarihî öneme sahiptirler. Görüleceği gibi, gramer ve sözlük tekniği bakımından ana hatlarıyla bu günkü gramer kitaplarıyla benzerlik arz etmektedirler. Bunlar birer inceleme kitapları olmayıp dil öğretimi amacıyla hazırlanmış pratik fayda beklenen çalışmalar olduklarından gramer konuları bu amaçlara uygun tarzda ele alınmıştır. Bunun için de fonetik hususların belli esaslarla geçirilmesi, morfolojik unsurlara da çok az yer verilmiş olması normal karşılanmalıdır. Ancak, tetkik edebildiğimiz eserlerde, bulunma halinin diğer hal çekimiyle beraber mütalaa edilmemesi oldukça ilgi çekicidir.

Çoğu papaz ve misyoner olan ecnebilerin yazdıkları gramer ve sözlük kitaplarına kendi konuşma özelliklerini karıştırma ihtimallerini de göz ardı etmeden denilebilir ki bu eserler Türkçe'nin tarihî fonetiği için birer hazine değerindedirler. Bu eserler başlangıçta elbette ki böyle bir amaç için yazılmamışlardı. Geniş coğrafyası ve etnik yapısıyla Hıristiyan dünyası için bir cazibe merkezi olan Osmanlı ülkesi dili ve kültürüyle de Batı dünyasının, özellikle de Hıristiyanlık âleminin ilgisini çekiyordu. Daha çok dinî ve ticarî alanlarda yoğunlaşan bu ilgi bize böyle bir kültürel mirası kazandırmıştır.

¹⁷ H. Develi, a.g.e. s. 148